

A SZOLGÁLTATÁS ÁGAZAT FEJLŐDÉSE A TŐKÉS ORSZÁGOKBAN

DR. MURAKOZY LÁSZLÓ

A fejlett tőkés országokban a hetvenes években következett be a második világháború utáni időszak legnagyobb gazdasági megrázkódtatása. E tanulmány azt vizsgálja, hogy az 1973 után kialakuló válság körülményei között mennyiben módosultak a tőkés gazdaságban az infrastruktúra,¹ a szolgáltatások területén korábban ható tendenciák; folytatódnak-e az előző évek fejlődési irányai; milyen új vonások jelennek meg a fejlett tőkés országokban, milyen változások következnek be a tertiér szektorban.

A szolgáltatások a foglalkoztatottak, valamint a beruházások jelentős részét kötik le, és a termelés számottevő hányadát adják. Így a fenti kérdések megválaszolásához e vetületek mellett az állami költségvetés vizsgálata szintén szükséges, mivel a fejlett tőkés országokban a gazdaság egyik legnagyobb szolgáltatója a tőkés állam.

Az infrastruktúra a termelés és a fogyasztás mozgásterét meghatározza, a gazdaság zavartalan működésének általános feltételeit biztosítja. Ezért egyrészt változásai csak az egész gazdaság helyzetének alakulásával együtt elemezhetők. Másrészt az infrastruktúra fejlődésének jellege visszahat a gazdaság és valamennyi ágazat működésére. Ez teszi indokolttá, hogy a szolgáltatások hetvenes évtizedbeli alakulását is, amennyiben erre lehetőség van, a gazdaság egészének alakulásán belül és azzal kölcsönhatásban vizsgáljuk.

A FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS A TERCIER SZEKTOR

A fejlett tőkés országok foglalkoztatottsági makrostruktúrájának alakulásában az 1970-es években nem figyelhető meg alapvetően új vonás. A korábbi tendenciák folytatódtak, a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma tovább csökkent, a szolgáltatásban dolgozóké tovább nőtt, illetve bizonyos területeken a változások felgyorsultak.

Az ipart² tekintve változatosabb a kép. A tengerentúli fejlett tőkés országokban (Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Japán) az ipari foglalkoztatottak száma az 1960-as években még általában növekedett, a következő évtizedben viszont az ütem lelassult, illetve stagnálás következett be. Ezekben az országokban a korábbi fej-

¹ E tanulmányban az infrastruktúra, a szolgáltatás ágazat és a tertiér szektor fogalmát egymással azonos értelemben használom. Mindegyikbe beleértem a közlekedést, a kereskedelmet és vendéglátást, a villany-, gáz- és vízszolgáltatást, valamint a nem anyagi szolgáltatásokat.

² Az ipar fogalmába itt és a továbbiakban beletartozik a feldolgozó ipar mellett a kitermelő és építőipar is.

lődés során az ipari foglalkoztatottaknak viszonylag alacsony aránya alakult ki, és ez az elmúlt évtizedekben a szolgáltatásban dolgozók számának gyors emelkedése következtében tovább csökkent.

A legfejlettebb európai tőkés országokban (Egyesült Királyság, Franciaország, Svédország, Német Szövetségi Köztársaság stb.) a hatvanas években az ipari foglalkoztatottak számának stagnálása volt megfigyelhető. Az elmúlt évtizedben viszont az iparban dolgozók száma folyamatosan csökkent, és felgyorsult arányuk csökkenése is. Ezekben az országokban azonban általában magasabb az ipari foglalkoztatottak aránya, mint a tengerentúli fejlett tőkés országokban.

1. tábla

A foglalkoztatottak megoszlása néhány tőkés országban
(százalék)

Ország	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatások:				
			villany-, gáz-, víz- szolgáltatás	közlekedés	kereskedelem	pénzügyi, ingatlan, üzleti szolgáltatás	egyéb nem anyagilag szolgáltatás
Egyesült Államok							
1969	4,7	34,2	1,2	6,0	19,8	6,5	27,6
1973	4,2	32,1	1,1	5,8	21,1	7,3	28,4
1980	3,6	29,4	1,2	5,7	21,5	8,4	30,2
Japán							
1969	18,8	34,6	0,5	6,2	19,9	2,6	17,4
1973	13,4	36,5	0,6	6,4	20,8	3,0	19,3
1980	10,4	34,8	0,5	6,3	22,6	3,5	21,9
Franciaország							
1969	14,8	38,9	0,8	5,9	14,9	4,8	19,9
1973	11,4	38,9	0,8	5,9	15,5	5,9	21,6
1980	8,8	35,0	0,9	6,3	16,0	7,2	25,8
Német Szövetségi Köztársaság							
1969	9,3	48,2	0,7	5,7	14,8	4,1	17,2
1973	7,5	46,7	0,9	5,9	14,7	5,0	19,3
1980	6,0	44,0	0,9	5,9	14,4	5,6	23,2
Spanyolország							
1969	29,5	36,4	0,7	5,2	9,7	1,4	17,1
1973	24,3	36,1	0,6	5,2	16,6	2,6	14,6
1980	18,9	35,3	0,8	5,9	19,5	3,5	16,1
Svédország							
1969	8,5	39,8	0,8	7,7	14,3	4,9	24,0
1973	7,1	36,1	0,7	6,9	14,1	5,3	29,8
1980	5,6	31,4	0,9	7,0	13,7	6,7	34,7
Egyesült Királyság							
1969	3,3	43,6	1,7	6,6	16,5	4,7	23,6
1973	2,9	41,2	1,4	6,5	16,7	5,4	25,9
1980	2,7	36,7	1,4	6,5	17,3	6,4	29,0

Forrás: Labour force statistics 1969–1980. OECD, Paris. 1982. (84–85., 101–102., 216–217., 228–229., 364–365., 384–385. és 436–437. old.)

A kevésbé fejlett európai tőkés országokban (Spanyolország, Görögország, Írország) az ipari foglalkoztatottak számának korábbi növekedése lelassult, majd számuk csökkenni kezdett. Az ipari foglalkoztatottak aránya az 1970-es években mind-egyik vizsgált országban csökkent, és ez a csökkenés az 1973–1974-es válság hatására felgyorsult.

A szolgáltatás ágazatban a foglalkoztatottak számának növekedési üteme általában 1973 után sem csökkent, és ez lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a válság nem ért el még nagyobb méretet. A Német Szövetségi Köztársaság az átlagostól eltérő képet mutat, mivel itt a szolgáltatásban foglalkoztatottak száma stagnált.

A szolgáltatás ágazat válságát mérséklő hatásának lényegét nem a kisebb munkanélküliség, hanem a foglalkoztatottak számának válság utáni töretlen növekedése adja. Ha az OECD-országokban a szolgáltatásban foglalkoztatottak száma nem növekedett volna tovább 1973 után, akkor 1977-ben a munkanélküliek száma 18,2 millió helyett 33,7 millió lett volna, és a szolgáltatás szektor növekedésének megszűnése valószínűleg az 1930-as évek elején megfigyelhető mélységű válsághoz vezetett volna.³

A 2. tábla adatai az OECD-országok foglalkoztatottai számának 1973 és 1977 közötti változását mutatják. A munkaerő-állomány csaknem 17 millió fővel nőtt, a foglalkoztatottak száma viszont csak ennek a felével, 8,5 millió fővel. A munkaerő növekményének fele tehát a munkanélküliek számát gyarapította. 1969-ben az OECD-országokban 6,7 millió, 1973-ban 9,6 millió, 1977-ben pedig 18,2 millió munkanélkülit tartottak számon.

2. tábla

A munkaerő-állomány 1973 és 1977 közötti növekedése az OECD-országokban

Ország	Munkaerő-állomány (ezer fő)	Ebből:		A szolgáltatásban foglalkoztatottak*	
		a foglalkoztatottak	az állás nélküliek		
		száma (ezer fő)		a foglalkoztatottak százalékában	
Egyesült Államok és Kanada	9 982	7 089	2 893	7 581	106,9
Japán	1 260	830	430	2 200	267,5
Ausztrália	635	385	250	427	110,9
Új-Zéland	79	78	1	49	62,8
OECD európai tagországai	5 039	40	4 999	5 294	132-szeres
Összesen	16 995	8 422	8 573	15 551	184,9

* Az újonnan munkába állók, valamint az iparból és a mezőgazdaságból átlépők együtt.
Forrás: a 3. jegyzetben idézett mű 141. old.

A szolgáltatásban foglalkoztatottak száma négy év alatt 15,6 millió fővel gyarapodott. Ez nem sokkal marad el a munkaerő-állomány növekedésétől, viszont közel 7,2 millióval meghaladja a ténylegesen foglalkoztatottak számának változását. Ez azt jelenti, hogy több mint hét millió fővel csökkent a mezőgazdaságban és az iparban foglalkoztatottak létszáma, és ez fontos forrása volt a szolgáltatás ágazat létszámgyarapodásának. Az ágazatok közötti belső áramlás következtében tehát jobban nőhetett a szolgáltatásban foglalkoztatottak száma, mint az összes foglalkoztatottaké.

A 2. tábla utolsó oszlopa azt mutatja, hogy a szolgáltatás ágazat növekménye az OECD-országokban átlagosan 185 százalékát teszi ki a foglalkoztatotti létszám

³ Western economies in transition: Structural changes and adjustment policies in industrial countries. Szerk.: I. Leveson – J. W. Wheeler. Westview Press – Boulder. Croom Helm – London. 1980. 155. old.

gyarapodásának, vagyis a szolgáltatás ágazat növekményének csaknem fele a másik két ágazatból áramlott át.

Az átlag azonban ez esetben is jelentős különbségeket takar. Az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában a szolgáltatás ágazatban dolgozók száma lényegében a foglalkoztatottak számának megfelelő mértékben nőtt. Japánban az új dolgozók számának másfélszeresét tette ki a másik két ágazatból a szolgáltatásokba átlépők száma.

Az európai OECD-országokban viszont csaknem annyival nőtt a munkanélküliek száma, mint a munkaerő-állomány, és a szolgáltatás ágazat növekménye megegyezik a két anyagi ágazat létszámának csökkenésével. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a tercier szektor vagy csak a másik két ágazatban felszabaduló munkaerőt, vagy csak az új munkaerőt tudta felszívni. A valóságban mind a kettő forrását jelentette a szolgáltatás ágazatnak is és a munkanélkülieknek is.

A munkanélküliség növekedését idézte elő, hogy bár a szolgáltatás ágazat a korábbi időszakhoz hasonló mértékben növekedett, de az iparban felgyorsult a foglalkoztatottak számának csökkenése, és ez növelte a munkaerő-kínálatot. Szintén emeli a munkát keresők számát a kialakult demográfiai helyzet: a korábbinál népesebb korcsoportok lépnek munkaképes korba, mind több a munkát kereső nő és fiatal. Így mind a már munkában állók, mind az újonnan munkát keresők közül az eddiginél többen szeretnének a szolgáltatás ágazatban dolgozni. Ez – tekintettel a tercier szektor foglalkoztatottainak változatlan ütemű növekedésére – növekvő munkanélküliséget eredményez.

A következő években a válság elmélyülése vagy enyhülése szempontjából igen fontos tényező lesz, hogy legalább az eddigi ütemben növekszik-e a szolgáltatás szektorban foglalkoztatottak száma, vagy sem. Ha nem, akkor a munkanélküliség lényeges fokozódásával kell számolni. Jelenlegi ismereteink szerint azonban valószínűbbnek látszik, hogy folytatódik az eddigi tendencia, mivel emögött olyan mélyen fekvő okok (az intenzív gazdasági növekedés, a társadalmi munkamegosztás fejlődése, a munkaerő egyre magasabb színvonalú újratermelése, a tudomány közvetlen termelőerővé válása stb.) húzódnak meg, amelyeket az 1970-es években kialakult válság nem szüntetett meg.

A tercier szektor különböző területein általában – akárcsak az ágazat egészénél – folytatódtak a korábbi tendenciák. Országoként viszont jelentős eltérések figyelhetők meg.

A kereskedelembe foglalkoztatottak számának növekedése 1973 után kissé lelassult, sőt néhány országban, így Svájcban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Finnországban csökkenés következett be. A legjobban azokban a tengerentúli országokban nőtt (az Egyesült Államokban, Kanadában és Japánban), ahol eleve magas a kereskedelem aránya, valamint a fejletlenebb dél-európai országokban, Olaszországban, Görögországban és Spanyolországban nőtt.

A közlekedésben lényeges változás nem történt, általában folytatódott a munkaerő-létszám lassú növekedése. A kereskedelemhez hasonlóan az észak-amerikai és a dél-európai országokban emelkedett az átlagosnál gyorsabban ezen ágazat foglalkoztatottainak száma. Néhány országban, így az Egyesült Királyságban, Svájcban és a Német Szövetségi Köztársaságban csökkenés következett be.

A leggyorsabb és a korábbi időszakénál nagyobb arányú növekedés az egyébként viszonylag kis súlyú pénzügyi és üzleti szolgáltatásokat nyújtó ágazatban figyelhető meg. A legmagasabb ütem a skandináv országokat, a viszonylag alacsony pedig az Egyesült Királyságot, Svájcot és a Német Szövetségi Köztársaságot jellemzi.

Gyorsan növekszik és igen jelentős súlyú a nem anyagi szolgáltatások ágazata. A legmagasabb ütem a skandináv és az észak-amerikai országokban, a legalacsonyabb pedig Svájcban, az Egyesült Királyságban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Hollandiában figyelhető meg. Spanyolországban viszont csökken ezen ágazat dolgozóinak száma. A nem anyagi szolgáltatásokon belül általában az átlagosnál gyorsabban nő az egészségügy és a szórakozás területén dolgozók száma, az átlagosnál lassabban az államigazgatásban alkalmazottaké. Ez utóbbi több országban a költségvetési kiadások csökkentésére irányuló tudatos törekvés következménye. A személyi szolgáltatásban csökkent a foglalkoztatottak száma, ami minden bizonnyal összefügg az életszínvonal növekedésének lelassulásával, illetve visszaesésével.

A fejlett tőkés országokban tehát a szolgáltatás egyes ágazataiban az 1970-es években is folytatódtak a korábbi évekre jellemző fejlődési tendenciák. Leggyorsabban a nem anyagi, a pénzügyi és üzleti szolgáltatások, leglassabban a közlekedés ágazatban dolgozók száma nőtt. Ennek következtében a nem anyagi szolgáltatások súlya egyre nagyobb lesz. Az Egyesült Államokban az 1980-as évek elején a nem anyagi szolgáltatásokban (beleértve a pénzügyi és üzleti ágazatot) már annyian dolgoztak (az összes foglalkoztatottnak csaknem négytizede), mint a feldolgozó iparban, az építőiparban és a bányászatban együttesen.

Várható, hogy az 1980-as években a fejlett tőkés országokban tovább tart a nem anyagi szolgáltatások súlyának növekedése, és a foglalkoztatottakat tekintve az országok egy részében a gazdaság legnagyobb ágazatává válnak. Néhány más szolgáltatás ágazatban, például a közlekedésben és a kereskedelemben megindulhat a dolgozók számának csökkenése, így a nem anyagi szolgáltatásban foglalkoztatottak létszámnövekedésének már ezek a területek is forrását jelenthetik.

Az 1973–1974. évi válság egyik legáltalánosabb következménye – a nagymértékű infláció mellett – a munkanélküliek növekvő száma és aránya. Az olajárak 1979-ben bekövetkező újabb jelentős emelése további lökést adott a munkanélküliség növekedésének, ami általában az átlagosnál jobban érinti a nőket és a fiatalabb korosztályokba tartozókat.

Az ágazatokat nem egyforma mértékben érintette a növekvő munkanélküliség. A válság hatása legközvetlenebbül az ipar ágazataiban figyelhető meg. A hetvenes évtized második felében azonban a munkanélküliség arányát tekintve csökkent a különbség az ipar és a szolgáltatás ágazat között. Az évtized végén, az 1980-as évek legelején, az olajárak újabb emelése legelőször ismét az ipart érintette, ami az ágazati munkanélküliség erőteljesebb növekedésében mutatkozott meg.

3. tábla

Ágazati munkanélküliség néhány tőkés országban 1980-ban
(az ágazati munkanélküliek az ágazati foglalkoztatottak százalékában)

Ágazat	Egyesült Államok	Egyesült Királyság	Német Szövetségi Köztársaság	Svéd- ország
Mezőgazdaság	6,0	4,3	0,8	1,8
Ipar	10,3	8,3	3,2	2,1
Szolgáltatás	5,8	7,0	4,7	2,0
<i>Összesen</i>	<i>7,1</i>	<i>7,4</i>	<i>3,8</i>	<i>2,0</i>

A szolgáltatás ágazaton belül általában a közlekedésben a legkisebb a munkanélküliség, a válság elején pedig a kereskedelemben a legnagyobb, ami azonban az évtized végéig folyamatosan csökkent. Az 1970-es évek végére a nem anyagi szolgáltatásokat nyújtó ágazatokban is megnövekedett az állásnélküliek száma, és az évtized fordulóján az Egyesült Királyságban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Svédországban a szolgáltató ágazatokon belül ezen ágazatban volt a legnagyobb a munkanélküliek száma, míg az Egyesült Államokban továbbra is a kereskedelem állt az első helyen.

Az 1973–1974 utáni válság kezdetben az ipart, az építőipart és a kereskedelmet érintette legerősebben, de hatása fokozatosan áterjedt a többi ágazatra is. A szolgáltatás ágazatban a munkanélküliség aránya általában kisebb, mint az iparban, de elég jelentős. Sajátos a Német Szövetségi Köztársaság helyzete, ahol a szolgáltatásokban az átlagosnál magasabb a munkanélküliség.

Hosszabb távon is várható, hogy a szolgáltatás ágazatot is érinti a foglalkoztatottsági szint visszaesése. Úgy tűnik, hogy a szolgáltatás ágazaton belül az európai tőkés országokban a nem anyagi szolgáltatások területén dolgozókat, az Egyesült Államokban pedig a kereskedelmi alkalmazottakat sújtja legjobban a munkanélküliség.

ÜTEMKÜLÖNBSÉGEK ÉS STRUKTÚRAVÁLTOZÁS A TERMELESBEN

Az 1973–1974-ben kezdődő válságnak a növekvő méretű munkanélküliség és a magas inflációs ráta mellett kétségtelenül egyik legfontosabb következménye volt a termelés és fő összetevői növekedési ütemének jelentős visszaesése. Az ütemek eltérő mértékű változása a különböző felhasználási területek és a termelés ágazatai közötti szerkezeti átalakuláshoz, súlypontok eltolódásához vezetett.

A 4. tábla néhány OECD-ország egy főre jutó GDP-je és bruttó hazai terméke fő összetevői növekedési ütemének változását mutatja be.

Az egy főre jutó termelés 1973 és 1979 közötti növekedési üteme átlagosan kevesebb mint a fele az 1973 előtti évtizedben megfigyelhetőnek. Az egyes országok között azonban jelentős különbségek alakultak ki. Az átlagosnál kisebb mértékű volt az ütemcsökkenés az Egyesült Államokban, a Német Szövetségi Köztársaságban, az Egyesült Királyságban és Franciaországban, az átlagosnál nagyobb pedig Japánban, Svédországban, Finnországban, Olaszországban és Spanyolországban.

A bruttó hazai termék fő felhasználási területei közül a növekedés üteme legkevésbé – sok kormány célkitűzései ellenére – az állami kiadások legfontosabb eleménél, a kormányzati végső fogyasztásnál csökkent. E területen kisebb a szóródás, mint a termelés esetében. Ugyanis azokban az országokban is, amelyekben az egy főre jutó termelés igen jelentősen csökkent, a kormányzati végső fogyasztás növekedési üteme csak kis mértékben esett vissza, és éppen ezekre a gazdaságokra jellemzők az 1973 utáni legmagasabb ráták. Ide tartoznak a skandináv, a dél-európai országok és Japán. Ezekben a gazdaságokban viszont jelentős különbség alakult ki az egy főre jutó GDP-nek és a kormányzati végső fogyasztásnak 1973 utáni növekedési üteme között. Ez utóbbi erőteljesebb növekedésének fedezetét más területek lassabb növekedése, illetve külső források bevonása jelentette.

A kormányzati végső fogyasztás után általában az export növekedési üteme csökkent a legkisebb mértékben. Valamennyi vizsgált OECD-országban 1973 után is a termelésnél gyorsabban bővült az export. Az import növekedése általában elmaradt az exportétól, de ennek oka elsősorban a változatlan áras számbavételben rejlik, amely nem tükrözi a cserearányok változását, az exportáraknál gyorsab-

ban növekvő importárakat (elsősorban kőolajárakat). Folyó áron nézve, az országok jelentős részében a két olajárrobbanást követő években a külkereskedelmi mérleg passzív volt.

4. tábla

A GDP-nek és fő összetevőinek évi növekedési üteme egyes OECD-országokban

Ország, mutatószám	Egy főre jutó GDP	Kormányzati fogyasztás	Személyes fogyasztás	Bruttó állótőkeberuházás	Export	Import
Egyesült Államok						
1963–1973. évi ütem . . .	2,7	2,5	4,4	4,6	7,7	8,5
1973–1979. évi ütem . . .	2,3	2,4	3,1	1,1	3,0	3,8
1973–1979. évi és 1963–1973. évi ütem hányadosa	85	96	70	24	39	45
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	113	82	28	46	53
Egyesült Királyság						
1960–1973. évi ütem . . .	2,4	2,2	2,6	4,5	5,2	5,0
1973–1979. évi ütem . . .	1,6	2,1	1,0	–0,3	4,0	1,6
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	67	95	38	–	77	32
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	142	57	–	115	48
Finnország						
1960–1973. évi ütem . . .	4,3	5,2	4,6	4,3	7,3	7,0
1973–1979. évi ütem . . .	1,4	4,8	1,7	–2,9	4,6	–0,3
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	33	92	37	–	63	–
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	279	112	–	191	–
Franciaország						
1960–1973. évi ütem . . .	4,5	3,9	5,3	7,4	9,7	10,8
1973–1979. évi ütem . . .	2,7	3,5	3,9	0,7	6,9	6,1
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	60	90	74	10	71	56
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	150	123	17	118	93
Görögország						
1960–1973. évi ütem . . .	6,9	6,3	6,7	10,0	11,7	11,4
1973–1979. évi ütem . . .	3,3	7,1	4,6	1,8	8,5	4,2
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	48	113	69	18	73	37
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	235	144	38	152	77
Japán						
1960–1973. évi ütem . . .	8,7	5,9	8,7	13,9	15,3	13,6
1973–1979. évi ütem . . .	2,9	4,6	3,7	2,7	10,0	3,8
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	33	78	43	19	65	28
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	236	130	58	197	85

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ország, mutatószám	Egy főre jutó GDP	Kormányzati fogyasztás	Személyes fogyasztás	Bruttó állótőke-beruházás	Export	Import
Német Szövetségi Köztársaság						
1960–1973. évi ütem . . .	3,6	4,2	4,7	4,3	8,3	8,9
1973–1979. évi ütem . . .	2,7	2,9	3,1	1,7	4,7	6,8
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	75	69	66	40	57	76
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	92	88	53	76	101
Olaszország						
1960–1973. évi ütem . . .	5,1	5,4	6,1	4,5	10,5	10,1
1973–1979. évi ütem . . .	1,8	2,6	2,0	–1,2	8,8	4,1
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	35	48	33	–	84	41
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	137	94	–	240	117
Spanyolország						
1960–1973. évi ütem . . .	5,7	4,0	6,7	10,0	11,8	15,0
1973–1979. évi ütem . . .	1,6	5,2	3,0	–0,9	6,2	2,6
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	28	130	45	–	53	17
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	464	161	–	189	61
Svédország						
1960–1973. évi ütem . . .	3,3	5,1	3,3	4,4	7,5	6,7
1973–1979. évi ütem . . .	1,0	3,7	1,8	–0,9	2,1	2,1
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	30	73	55	–	28	31
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	243	183	–	93	103
OECD-országok						
1960–1973. évi ütem . . .	4,7	4,5	5,3	6,8	9,5	9,7
1973–1979. évi ütem . . .	2,1	3,9	2,8	0,2	5,9	3,5
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	45	87	53	3	62	36
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . .	100	193	118	7	138	80

Forrás: Yearbook of national accounts statistics, 1980. U. N. New York, 1982. (289., 338–339., illetve 350–370. old.)

A személyes fogyasztás 1973 után is gyorsabban növekedett, mint az egy főre jutó termelés, de növekedésének üteme az országok többségében elmaradt a kormányzati végső fogyasztásától.

Mind a kormányzati, mind a személyes fogyasztás, így az összes fogyasztás is a válság éveiben is az egy főre jutó termelésnél gyorsabban növekedett. E folyamat másik oldala és a válság jellegzetessége 1973 után a bruttó beruházások ütemének jelentős csökkenése, az országok felében pedig abszolút mérséklődése.

A fogyasztásnak, különösen a kormányzati végső fogyasztásnak első olajár-robbanás utáni viszonylag kisebb ütemű csökkenését jelentős részben éppen a

bruttó beruházások ütemének stagnálása, illetve csökkenése tette lehetővé a fejlett tőkés országokban. A második olajárrobbanás hatására a növekedési ütemek tovább mérséklődtek.

5. tábla

*Az átlagos évi növekedési ütem alakulása
13 nyugat-európai tőkés országban*

Mutatószám	1981.	1982.	1983.
	évben		
GDP	-0,4	0,1	0,6
Kormányzati végső fogyasztás	1,7	1,2	1,1
Személyes fogyasztás	0,1	0,0	0,0
Bruttó beruházás	-3,7	-3,0	0,2
Export	4,3	1,4	2,5
Import	-1,0	1,7	1,5

Forrás: Economic survey of Europe in 1982. U. N. New York. 1983. 3. old.

Új vonás a személyes fogyasztás stagnálása, valamint a bruttó beruházások 1981–1982. évi határozott csökkenése, de folytatódott a kormányzati végső fogyasztás növekedése.

Az 1980-as évek egyik fő kérdése, hogy mikor és milyen mértékben gyorsul fel a gazdasági fejlődés a fejlett tőkés országokban. Valószínűnek látszik, hogy jelentős fellendülésre hosszabb ideig nem számíthatunk. A fellendülés kezdetekor várhatóan megfordul majd az ütemek csökkenésének tendenciája. A gyorsabb fejlődés egyik mutatója és motorja minden bizonnyal a bruttó beruházások növekedése lesz.

Várható, hogy a következő években a kormányzati végső fogyasztás dinamikus növekedése folytatódni fog, feltehetően függetlenül a meghirdetett gazdaságpolitikától, sőt esetleg annak ellenére is.

Néhány OECD-ország fő ágazatai termelésének 1963 és 1973, illetve 1973 és 1979 közötti évi növekedési ütemét a 6. tábla mutatja be. Az adatok határozottan jelzik, hogy 1973 után a növekedési ütemek jelentősen csökkentek, de ágazatonként eltérő mértékben.

A legkisebb ütemcsökkenés a szolgáltatás ágazatban következett be, azon belül is a nem anyagi szolgáltatások, valamint a közlekedés területén.

Az építőipar termelése – szoros összefüggésben a beruházások alakulásával – az országok többségében abszolút értelemben is csökkent.

1973 előtt a leggyorsabb növekedés a feldolgozó iparban volt megfigyelhető, a terciér szektoron belül pedig a kereskedelem. Az elmúlt években viszont a szolgáltatás ágazat és azon belül a nem anyagi szolgáltatások és a közlekedés fejlődött a legnagyobb ütemben.

A foglalkoztatottak létszámánál tapasztaltakhoz hasonlóan a termelést tekintve is megállapíthatjuk, hogy a szolgáltatások kevésbé reagáltak az 1973–1974 után kialakult válsághelyzetre, mint a termelő ágazatok, és növekedési ütemük kisebb mértékű csökkenése révén hozzájárultak a gazdaságok stabilizálásához, a visszaesés mérsékléséhez.

Az egyes ágazatok eltérő növekedési üteme az 1970-es években nem idézett elő lényeges átalakulást a fejlett tőkés országok termelésének struktúrájában és a

szolgáltatás szektor belső szerkezetében sem. 1973 után a villany-, a gáz- és a víz-szolgáltatás aránya kis mértékben növekedett, a kereskedelemé tovább csökkent, de így is az egyik legnagyobb ágazat maradt. A közlekedés részesedésének csökkenése lassult, a nem anyagi szolgáltatások aránya pedig tovább növekedett ebben az időszakban.

6. tábla

A fő ágazatok termelésének évi növekedési üteme egyes OECD-országokban

Ország, mutatószám	Mezőgazdaság	Feldolgozó ipar	Építőipar	Kereskedelem	Közlekedés	Nem anyagi szolgáltatások
Egyesült Államok						
1963–1973. évi ütem . . .	1,1	4,8	1,9	4,9	5,3	4,5
1973–1979. évi ütem . . .	1,4	2,0	–0,5	2,7	4,6	3,8
1973–1979. évi és 1963–1973. évi ütem hányadosa	127	42	–	55	87	84
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . . .	149	49	–	65	102	99
Egyesült Királyság						
1960–1973. évi ütem . . .	2,6	3,0	2,5	2,4	3,3	3,2
1973–1979. évi ütem . . .	0,6	–0,5	–0,6	0,3	1,2	2,4
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	23	–	–	13	36	75
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . . .	34	–	–	19	54	115
Finnország						
1960–1973. évi ütem . . .	0,5	6,5	3,2	5,6	5,1	5,2
1973–1979. évi ütem . . .	0,8	1,7	–1,5	0,4	1,5	2,9
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	160	26	–	7	29	56
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . . .	485	79	–	21	88	170
Franciaország						
1960–1973. évi ütem . . .	2,3	6,5	2,3	5,2	6,8	6,0
1973–1979. évi ütem . . .	–0,2	3,1	–1,1	2,8	4,8	4,2
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	–	48	20	54	71	70
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . . .	–	80	33	90	118	117
Görögország						
1960–1973. évi ütem . . .	3,4	10,8	8,0	8,4	9,2	6,3
1973–1979. évi ütem . . .	0,8	4,8	2,1	4,0	5,9	5,1
1973–1979. évi és 1960–1973. évi ütem hányadosa	24	44	26	48	64	81
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló értékének százalékában . . .	50	92	54	100	133	169

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ország, mutatószám	Mező- gazdasági	Feldol- gozó ipar	Építő- ipar	Kereske- delem	Közle- kedés	Nem anyagi szolgá- latások
Német Szövetségi Köztársaság						
1960–1973. évi ütem . . .	1,6	5,3	3,6	3,9	4,1	4,6
1973–1979. évi ütem . . .	0,5	2,0	0,0	1,2	4,4	4,3
1973–1979. évi és 1960– 1973. évi ütem hányado- sa	31	38	0,0	31	107	93
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló érté- kének százalékában . .	41	51	0,0	41	143	124
Olaszország						
1960–1973. évi ütem . . .	2,0	6,8	2,4	6,4	5,5	4,5
1973–1979. évi ütem . . .	0,9	4,2	1,0	2,6	3,8	2,7
1973–1979. évi és 1960– 1973. évi ütem hányado- sa	45	62	–	41	69	60
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló érté- kének százalékában . .	129	177	–	117	197	171
Spanyolország						
1960–1973. évi ütem . . .	1,5	10,5	9,1	10,2	9,4	4,1
1973–1979. évi ütem . . .	1,4	2,9	–2,5	2,6	6,5	4,7
1973–1979. évi és 1960– 1973. évi ütem hányado- sa	93	28	–	25	69	115
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló érté- kének százalékában . .	332	100	–	89	240	411
Svédország						
1960–1973. évi ütem . . .	1,2	5,3	4,1	4,6	5,6	3,9
1973–1979. évi ütem . . .	–2,1	–0,7	0,8	1,2	2,2	2,9
1973–1979. évi és 1960– 1973. évi ütem hányado- sa	–	–	20	26	39	74
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló érté- kének százalékában . .	–	–	67	87	130	247
OECD-országok						
1963–1973. évi ütem . . .	2,2	7,0	4,6	6,3	6,0	4,9
1973–1979. évi ütem . . .	0,3	2,5	–0,3	2,2	3,7	3,7
1973–1979. évi és 1960– 1973. évi ütem hányado- sa	14	36	–	35	62	76
A hányados az egy főre jutó GDP hasonló érté- kének százalékában . .	31	80	–	78	138	169

Forrás: Yearbook of national accounts statistics. 1980. U. N. New York. 1982. (289., 338–339., illetve 350–370. old.)

A nem anyagi szolgáltatásokon belül országonként eltérő a magán- és a kormányzati szféra munkamegosztása. Itt különösen a skandináv országokat és Ausztriát kell kiemelni, ahol viszonylag alacsony a magánjellegű és magas az állam által szervezett nem anyagi szolgáltatások részesedése. Fordított a helyzet például Japánban és Spanyolországban.

A foglalkoztatottak létszámához hasonlóan a termelés területén is várható, hogy az 1980-as években a fejlett tőkés országokban tovább növekszik a szolgáltatások szerepe s azon belül is elsősorban a nem anyagi ágazatok súlya. Ez segítheti a válságból való kiemelkedést és a gazdasági ingadozások mérséklését, részben közvetlenül, részben pedig közvetve, a többi ágazatot segítő, fejlesztő hatás révén. Akár az oktatás, akár az egészségügy szolgálhat ez utóbbira jellemző példaként.

CSÖKKENŐ BERUHÁZÁS – NOVEKVŐ STRUKTÚRAVÁLTOZÁS

Az 1973–1974-es válság következtében a fejlett tőkés országok többségében – mint láttuk – a GDP fő összetevői közül a bruttó beruházások növekedési üteme csökkent a legjobban, illetve több országban abszolút értelemben is kevesebbet ruháztak be. Ennek hatására megkezdődött a bruttó beruházások bruttó hazai termékén belüli arányának csökkenése. 16 fejlett tőkés országot tekintve azt látjuk, hogy 1963-ban átlagosan a GDP 24,9, 1973-ban 26,2, 1980-ban pedig 23,7 százalékát ruházták be.⁴

A csökkenő vagy stagnáló beruházásokon belül viszont jelentős szerkezeti átalakulások indultak meg. A gazdasági válság következtében elsősorban a bővítő beruházások csökkentek, így megnőtt a pótlás részesedése. 1963-ban 15 fejlett tőkés ország összes beruházásának átlagosan 43,2 százaléka volt pótlás és 56,8 százaléka bővítés, 1973-ban 40,5 és 59,5, 1980-ban pedig 48,2 és 51,8 százalék a megosztás.

Az országok között itt is jelentős különbségek vannak. 1980-ban az Egyesült Államokban 63, az Egyesült Királyságban csaknem 75 százalék a pótlás aránya, Japánban, Belgiumban, Ausztriában, Svájcban és Olaszországban viszont csak 40 százalék körüli. Ha különböző szintről is, de mindegyik országra jellemző a bővítés arányának 1973 utáni csökkenése.

A kormányok beruházásainak aránya az 1973 előtti évtizedben az országok többségében visszaesett. 14 fejlett tőkés ország kormányberuházásai 1963-ban átlagosan 16,1, 1973-ban 15,2 százalékát tették ki az összes beruházásnak. 1973 után folytatódott a kormányzati beruházások lassú visszaesése, és 1980-ban az összes beruházásnak átlagosan csak 14,2 százalékát finanszírozták állami forrásból. A legtöbb fejlett tőkés országban a kormány beruházásai jobban csökkentek, vagy lassabban növekedtek, mint az összes beruházás. Így a beruházásokat tekintve az állami tevékenység nem annyira a válság mérséklése, mint inkább annak fokozása irányába hatott.

Az 1970-es években bekövetkező gazdasági válság során az állami beruházások nemcsak mennyiségükben, hanem arányukban is csökkentek, így úgy tűnik, hogy az állami kiadásoknak erre fordított része nem segítette a kormányok válságellenes politikáját. Feltehető, hogy a következő években tovább csökken, de legalábbis nem növekszik a kormányok által finanszírozott beruházások részesedése, így ennek a gazdaságpolitikai eszköznek a jövőben is viszonylag kicsi lesz a szerepe.

A beruházások alakulását vizsgálhatjuk olyan szempontból is, hogy a beruházások fő fajtái, a lakásra, az egyéb épületekre és építményre, a gépekre és berendezésekre, valamint a közlekedési eszközökre fordított kiadások miként változtak az 1970-es években.

⁴ Ezek és a következő adatok a National accounts statistics 1963–1980. (OECD, Paris, 1982.) c. kiadványból származnak.

A gazdasági nehézségek leginkább a lakásberuházásokat érintették. 1973 és 1980 között 14 tőkés ország közül csak Norvégiában és Belgiumban nőtt – változatlan áron mérve – a lakásberuházásokra fordított összeg, míg a többi országban abszolút értelemben is csökkent. Ez egyik döntő tényezője volt az összes beruházás csökkenésének vagy stagnálásának, hiszen a lakásberuházás részesedése eléri a 20–30 százalékot is.

A lakáson kívüli építési beruházások átlagosan az összes beruházásnak 25–35 százalékát adják. Ezeknél már nem egységes a kép. Növekedést mutatnak Kanada és Norvégia, valamint kisebb mértékben Japán, Belgium és a Német Szövetségi Köztársaság adatai. Spanyolországban stagnált, a többi országban pedig csökkent a lakásberuházáson kívüli építések volumene. Az országok jelentős részében ez is az egyik tényezője a beruházások mérséklődésének. Az építési beruházások csökkenésének közvetlen következménye az építőipari termelésnél tapasztalt visszaesés is.

Az összes beruházásnak 10–15 százalékát jelenti a közlekedési eszközökre fordított kiadás. Ennek volumene az OECD-országok többségében 1973 után is tovább növekedett, ami részben azokat az erőfeszítéseket tükrözi, amelyeket a tőkés országokban az emelkedő üzemanyag- és energiaköltségek ellensúlyozására tettek.

A gépekre és berendezésekre fordított beruházási ráfordítások az OECD-országokban 1973 után is növekedést mutattak. A nehezedő gazdasági helyzet, a fokozódó hazai és világpiaci verseny ugyanis megköveteli a termelés korszerűsítését és szerkezeti átalakítását. Ez kikényszeríti a régi gépek és berendezések korszerűbbre cserélését, új technológiák bevezetését. Nem véletlen, hogy a gépekre és berendezésekre fordított beruházások magas növekedési üteme jellemzi az Egyesült Államokat, a Német Szövetségi Köztársaságot és Japánt.

A tőkés országok között az 1973 utáni időszakban a beruházások egyes fajtainak növekedési üteme tekintetében jelentős különbségek alakultak ki. Csökkentek a lakásberuházások és az országok jelentős részében az egyéb építési beruházások mennyisége is. Növekedett viszont a közlekedési eszközökre és különösen a gépekre és berendezésekre fordított beruházások volumene. Mindezek eredményeként az összes beruházáson belül arányeltolódás következett be az utóbbiak javára.

A beruházásoknak a fő ágazatok közötti megoszlását mutatja a 7. tábla.

7. tábla

A beruházások megoszlása néhány országban 1963 és 1980 között

Ország	Mezőgazdaság			Ipar			Szolgáltatás		
	1963	1973	1980	1963	1973	1980	1963	1973	1980
Belgium	3,0	2,7	2,1	32,8	24,4	15,8	64,2	72,9	82,1
Egyesült Királyság	3,7	3,5	2,7	25,7	21,5	28,9	70,6	75,0	68,4
Finnország	10,6	7,2	8,8	20,4	19,5	21,1	69,0	73,3	70,1
Franciaország	6,5	5,1	4,1	33,2	25,9	26,8	60,3	69,0	69,1
Hollandia	4,6	5,7	6,5	27,3	20,0	20,5	68,1	74,3	73,0
Kanada	8,4	6,3	7,0	21,0	20,0	27,1	70,6	73,7	65,9
Német Szövetségi Köztársaság	4,9	2,9	3,6	26,3	22,0	20,1	68,9	75,1	76,3
Norvégia	7,3	5,6	8,2	17,2	20,3	23,9	75,5	74,1	67,9
Olaszország	7,8	6,1	7,5	26,8	24,3	20,0	65,4	69,6	72,5
Svédország	3,7	4,4	4,3	23,4	21,5	19,7	72,9	74,1	76,0

Forrás: Lásd a 4. jegyzetben.

1973-ig viszonylag egységes tendenciák jellemezték a tőkés országokat. A mezőgazdasági beruházások viszonylag alacsony részesedése általában tovább csökkent. Az ipar aránya, beleértve a kitermelő ipart és az építőipart is szintén kisebb lett. A termelőágazatok részesedése visszaszorult, az infrastrukturális beruházásoké pedig növekedett, és 1973-ra elérte az összes beruházás 70–75 százalékát.

Az 1973–1974 utáni gazdasági válságra az országok eltérő módon reagáltak. Néhány országban (a Német Szövetségi Köztársaságban, Svédországban, Belgiumban és Olaszországban) folytatódott az infrastrukturális beruházások növekedése, Hollandiában és Franciaországban arányuk stagnált, az Egyesült Királyságban, Finnországban, Norvégiában és Kanadában viszont jelentősen csökkent. Az infrastrukturális beruházások aránya az 1970-es évek végére már a korábbiaknál nagyobb mértékben szóródott, és 1980-ban az összes beruházás 65 és 82 százaléka között helyezkedett el.

Mivel 1973 és 1980 között az összes beruházás növekedési üteme, sőt sok országban abszolút volumene is csökkent, ezért az infrastruktúra emelkedő aránya a megelőző időszakhoz viszonyítva alacsonyabb növekedési ütemet takar, a csökkenő arány pedig gyakran abszolút visszaesést jelez. Például az Egyesült Királyságban 1980-ban az 1973. évi összegnek mindössze 80 százalékát fordították beruházásra. Ugyanez az arány az infrastrukturális beruházások esetében alig több mint 70 százalék.

A gazdasági nehézségek, a beruházások stagnálása vagy visszaesése az infrastrukturális beruházásokat sem hagyták érintetlenül. 1973 után a tőkés országokban a szolgáltatások területén befektetett beruházások növekedési üteme, sőt több esetben abszolút volumene is csökkent, ellentétben az ágazat dolgozói számának lényegében töretlen emelkedésével.

A terciér szektor beruházásainak ilyen alakulása – különösen a tőkeigényesebb ágazatokban – a hetvenes évek második felében korlátozta az infrastruktúra fejlődését. Ez azonban a vizsgált tőkés országok igen fejlett infrastrukturális szintjén rövid távon nem okoz nehézségeket. A jelenlegi infrastruktúra ugyanis rendelkezik olyan tartalékokkal, amelyeknek kihasználásával az infrastrukturális ellátás színvonala tovább növekedhet. Az esetleges szűk keresztmetszetek pedig megszüntethetők az összes fejlesztési forrásnak kétharmada és négyötöde között mozgó infrastrukturális beruházásokkal.

Hosszabb távon természetesen szükséges lesz az infrastrukturális beruházások dinamikusabb növekedése. Ez azonban lényegében nem szerkezeti kérdés, nem csupán az infrastrukturális ráfordítások arányának függvénye, hanem elsősorban azon fog múlni, hogy a gazdasági fejlődés és különösen a beruházások növekedési üteme a jelenleginél magasabb szintet ér-e el vagy sem.

Mint a 8. táblából látható, az infrastrukturális beruházások belső megoszlása az 1970-es évek második felében sem mutatott lényeges változást. Általában a kormányzati beruházások aránya kicsit csökkent. Növekedett viszont a magánjellegű nem anyagi szolgáltatások súlya. Ez összhangban van az ágazatnak a foglalkoztatottak és a termelés vetületében megfigyelhető fejlődésével. Általában szintén növekedett a lakás-, az ingatlan- és üzleti szolgáltatási ágazat infrastrukturális beruházásokon belüli aránya, ami elsősorban az üzleti és a lakáson kívüli ingatlan szolgáltatások erőteljesebb fejlődésével magyarázható.

A termeléshez hasonlóan a beruházásnál is a nem anyagi szolgáltatások nyújtásában országonként eltérő a kormány szerepe. Ahol a kormány ebben nagyobb részt vállal (például Svédországban, Norvégiában és Finnországban), ott a magánszféra szerepe kicsi.

8. tábla

*Az infrastrukturális beruházások megoszlása
néhány tőkés országban 1963 és 1980 között*

Ország	Magánberuházások:					Állami beruhá- zások
	villany-, gáz-, víz- szolgál- tatás	kereske- delem	közlekedés	pénzügyi ingatlan, üzleti szolgál- tatás	egyéb nem anyag- szolgál- tatás	
Belgium						
1963	7,4	16,0	16,1	36,5	8,2	15,8
1973	7,1	15,5	15,9	34,7	7,9	18,9
1980	8,7	11,9	13,9	37,8	10,0	17,7
Egyesült Királyság						
1963	18,4	11,3	14,1	32,2	5,9	18,1
1973	7,4	10,1	18,0	36,3	5,2	23,0
1980	7,8	13,2	16,9	41,0	7,2	13,9
Finnország						
1963	9,0	5,9	17,1		44,2	23,8
1973	10,7	11,2	13,9	44,5	3,5	16,2
1980	9,7	7,6	14,5	46,5	3,1	18,6
Hollandia						
1963	10,4	9,7	14,2		37,8	27,9
1973	7,5	8,4	13,7		47,9	22,5
1980	5,6	8,6	13,7		51,8	20,3
Kanada						
1963	10,3	4,8	14,3	33,6	7,5	29,5
1973	11,7	3,8	13,1	42,4	8,0	21,0
1980	15,3	3,6	13,5	39,8	10,0	17,8
Német Szövetségi Köztársaság						
1963	7,4	7,6	12,5	39,9	7,2	25,4
1973	7,0	6,3	11,0	42,5	12,6	20,6
1980	6,7	5,4	10,9	35,7	20,5	20,8
Norvégia						
1963	14,6	6,2	36,2	23,7	1,6	17,7
1973	8,9	6,5	31,5	29,1	2,2	21,8
1980	14,3	6,9	16,6	35,9	2,4	23,9
Olaszország						
1963	10,0	10,1	13,8		54,2	11,9
1973	10,3	11,1	15,6		49,6	13,4
1980	11,4	10,3	15,8		50,2	12,3
Svédország						
1963	11,3	8,9	12,6	42,5	1,6	23,1
1973	13,0	7,0	13,1	41,9	1,5	23,5
1980	10,8	7,6	11,8	45,8	1,5	22,5

Forrás: Lásd a 4. jegyzetben.

A KÖLTSÉGVETÉS – SZÁNDÉK ÉS VALÓSÁG

A fejlett tőkés országokban a GDP jelentős része az állami költségvetésen keresztül kerül elosztásra, illetve újraelosztásra. E résznek a termeléshez viszonyított aránya az elmúlt évtizedekben töretlenül növekedett. Sok országban a meghirdetett gazdaságpolitikai elképzelésektől függetlenül a hetvenes években is folytatódott ez a tendencia.

A 9. tábla adatai szerint 1973 után – az Egyesült Államokat kivéve – általában felgyorsul az állami kiadások bruttó hazai termékben belüli arányának növeke-

dése. Az arány nagyságát tekintve viszont jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes országok között. 1980-ban a legmagasabb érték Svédországot jellemezte, középen helyezkedett el az Egyesült Királyság, a Német Szövetségi Köztársaság és Franciaország, és a legfejlettebb országok közül az Egyesült Államokban, valamint Japánban a legkisebb az állami kiadások aránya, alig több mint fele a svédországinak.

9. tábla

*Az állami kiadások a GDP százalékában néhány fejlett tőkés országban
(százalék)*

Ország	1963.	1970.	1973.	1977.	1980.
	évben				
Egyesült Államok	29,1	32,8	32,0	33,8	33,3
Egyesült Királyság	34,7	40,0	39,6	44,1	44,5
Franciaország	37,1	38,5	38,1	43,8	45,9
Japán	18,5	20,1	21,3	29,9	31,9
Német Szövetségi Köztársaság	34,4	35,9	38,7	44,3	44,9
Svédország	34,5	44,0	44,9	57,7	61,5

Forrás: Lásd a 4. jegyzetben.

A 10. tábla az állami költségvetés három legfontosabb tételének alakulását foglalja össze. A kormányzati végső fogyasztás, az állami beruházások és a lakosságnak juttatott transzferek az állami kiadásoknak körülbelül kilenctizedét jelentik.

10. tábla

Az állami költségvetés fő tételei a GDP százalékában néhány tőkés országban

Ország	Kormányzati végső fogyasztás			Beruházás			Transzfer a lakosságnak		
	1963	1973	1980	1963	1973	1980	1963	1973	1980
Ausztria	13,3	15,1	17,8	4,6	4,9	4,3	11,2	11,9	15,2
Belgium	13,3	14,8	18,6	2,5	3,3	3,5	11,4	15,4	21,2
Dánia	15,4	21,3	26,8	—	—	—	—	—	—
Egyesült Államok	17,7	17,7	17,4	2,9	2,2	1,8	5,6	9,0	10,5
Egyesült Királyság	17,0	18,4	21,5	3,7	5,1	2,5	7,8	9,7	12,4
Finnország	13,5	15,3	18,6	4,3	3,9	3,5	6,9	8,7	9,9
Franciaország	13,4	13,2	15,3	3,6	3,3	2,9	15,9	17,8	23,2
Hollandia	15,5	16,3	18,1	4,8	3,8	3,3	17,1	21,4	27,6
Japán	8,0	8,3	10,0	4,5	5,7	6,3	4,7	5,3	10,6
Kanada	14,9	18,5	19,5	4,2	3,4	2,7	6,4	9,0	10,2
Német Szövetségi Köztársaság	15,6	18,1	20,4	4,3	3,6	3,8	12,3	13,2	15,9
Norvégia	14,3	18,2	18,8	1,6	1,5	1,3	9,6	14,9	13,1
Olaszország	13,9	15,5	16,1	3,1	2,9	3,2	11,2	14,1	16,1
Spanyolország	7,3	8,6	11,3	2,6	2,5	2,0	—	—	—
Svájc	10,5	11,2	12,8	—	—	—	—	—	—
Svédország	17,3	22,7	29,0	5,3	5,0	4,3	8,9	13,0	18,8
Átlag	14,0	16,0	18,3	3,7	3,7	3,2	9,9	12,6	15,7

Forrás: Lásd a 4. jegyzetben.

Legjelentősebb a kormányzati végső fogyasztás, amely általában a költségvetés felét teszi ki, és 16 tőkés országot tekintve 1963-ban átlagosan a GDP 14, 1973-ban 16 és 1980-ban 18,3 százalékát jelentette. A lakosságnak jutó transzfernél ugyanezek az értékek 9,9, 12,6 és 15,7 százalék. Mindkét tételnek a bruttó hazai terméken belüli aránya 1973 után gyorsabban nőtt, mint az előző évtizedben. Fordított a helyzet, ahogy már a beruházásoknál is láttuk, a sokkal kisebb súlyt képviselő állami beruházások esetében. 1963-ban és 1973-ban átlagosan a GDP 3,7 százalékát fordították erre, 1980-ban viszont már csak 3,2 százalékát.

A kormányzat végső fogyasztásának belső szerkezetében nem következett be alapvető változás az 1970-es években. Folytatódtak az 1960-as években is megfigyelhető tendenciák. Elsősorban az oktatás és az egészségügy, kisebb mértékben a társadalombiztosítás és szociális gondoskodás költségeinek aránya növekedett, viszont általában csökkent a honvédelem részesedése.

A fejlett tőkés országokban a kormányzati végső fogyasztás országonként eltérő szerkezetben, de erőteljesen növekedett az 1970-es években. A szerkezeti változások iránya ugyanolyan volt, mint az 1973 előtti évtizedben. A gazdasági nehézségek és a kormányok törekvései ellenére a tőkés gazdaság mélyenható összefüggései hosszabb távon szükségszerűen az állam fokozódó és nem csökkenő beavatkozását teszik szükségessé. Ennek az állami tevékenységnek döntő része az infrastruktúra, a szolgáltatások különböző területeihez kapcsolódik.

11. tábla

*A kormányzati végső fogyasztás
átlagos megoszlása 9 tőkés országban**

Felhasználási terület	1963.	1973.	1980.
	évben		
Államigazgatás	18,8	18,4	18,6
Honvédelem	23,8	19,3	15,7
Oktatás	22,4	24,5	25,4
Egészségügy	14,9	17,3	19,8
Társadalombiztosítás, szociális szolgáltatás	5,9	7,1	7,9
Lakás-, kommunális szolgáltatás	2,9	2,9	2,7
Egyéb közösségi szolgáltatás . .	2,0	2,1	2,3
Gazdasági szolgáltatás	9,3	8,4	7,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

* A vizsgált országok: Ausztria, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Japán, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Spanyolország, Svédország.
Forrás: lásd a 4. jegyzetben (2., 37., 63., 111., 147., 199., 209. és 235. old.).

Bizonyosnak látszik, hogy a kormányzati végső fogyasztás bruttó hazai terméken belüli súlya az 1980-as években sem fog csökkenni, sőt, az országok többségében további növekedés várható. Azok a gazdaságpolitikai törekvések, amelyek az állami beavatkozás súlyának csökkenését kívánják elérni, valószínűleg csak az ütem mérséklését és esetleg bizonyos területek közötti strukturális változást fognak eredményezni.

Az állami költségvetés másik jelentős tétele a lakosságnak nyújtott transzfer. Ennek növekedési üteme viszonylag magas, így a bruttó hazai terméken belüli aránya erőteljesen növekszik. A növekedés már a hatvanas években megindult, és napjainkig folytatódott. Az ide tartozó nyugdíjakat, munkanélküli segélyeket, szociális

támogatásokat stb. jelentős mértékben a dolgozók befizetéseiből fedezik, tehát a kiadásoknak csak egy része terheli ténylegesen az állami költségvetést. Az államot érintő kiadásokat a kormányok többsége az 1970-es években csökkenteni igyekezett. Országoként igen eltérő a társadalombiztosítási befizetésekből fedezett lakossági transzfer aránya: 1980-ban Belgiumban csaknem 90, az Egyesült Királyságban alig több mint 50 százalék volt, a tőkés országok átlagában pedig csaknem 70 százalékot tett ki.

Az 1973 utáni években a tőkés országok költségvetésének jelentős terhet jelentett a növekvő munkanélküliség. Ez egyrészt növelte a lakosságnak nyújtott transzfer összegét, másrészt csökkentette az állami költségvetés bizonyos bevételeit 1980-ban a munkanélküliségnek az államot terhelő költségei a kormány összes kiadásának Belgiumban 10,4, Dániában 6,3, Finnországban 5,4, Franciaországban 5,3, a Német Szövetségi Köztársaságban 1,8, Olaszországban 2,4, Hollandiában 5,3 és az Egyesült Királyságban 7,5 százalékát tette ki.⁵ A munkanélküliségnek az államot terhelő költségei több országban (például az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Hollandiában és Belgiumban), megközelítik vagy meg is haladják a kormány beruházásainak összegét. A jelentős mértékű munkanélküliség tehát korlátozólag hat az állam más kiadásaira, így a szolgáltatás ágazatban kifejtett tevékenységeinek fokozására.

Az állami fejlesztések a tőkés országokban az összes beruházásnak 18–22 százalékát teszik ki. Ez a GDP-nek 3–4, a kormány kiadásainak pedig átlagosan 7–8 százalékát jelenti. A hetvenes években az állami beruházások aránya mind az összes befektetésen, mind a költségvetésen belül fokozatosan csökkent. Országoként itt is jelentős eltérések vannak. Az Egyesült Államokban például az 1970-es évek végén az állami beruházások a költségvetésnek mindössze 5 százalékát tették ki, Japánban viszont csaknem 20 százalékát.

A kormány beruházásainak megoszlása is országoként eltérő. A fő befektetési területet az infrastruktúra különböző ágazatai, a közlekedés, az oktatás, az egészségügy, a lakás- és kommunális ellátás, az államigazgatás, valamint a honvédelem jelentik. A termelő beruházások viszonylag kis részt foglalnak el, kivéve Japánt, ahol az állami beruházásoknak több mint a fele termelő jellegű.

Az állami beruházásoknak 1973 utáni csökkenése a fejlett tőkés országokban elsősorban az infrastruktúrát érinti. Mivel az összes beruházásnak 70–75 százalékát kitevő infrastrukturális fejlesztéseknek csekély részét finanszírozzák a költségvetésből, ezért az egész infrastruktúra alakulását csak kis mértékben befolyásolja az állami források csökkenése.

FOLYAMATOSSÁG ÉS VÁLTOZÁS

Tanulmányomban a makrostruktúra alakulását vizsgáltam, elsősorban a tercier szektor szempontjából. A fejlett tőkés országok 1973 utáni fejlődésére egyaránt jellemző a korábbi tendenciák folytatódása, valamint a kialakuló gazdasági válság okozta változások.

A változások egyrészt mennyiségiek, főleg a termelés és a beruházás növekedésének mérséklődésére, bizonyos folyamatok lelassulására gondolhatunk, másrészt megerősödnek a válsággal összefüggő jelenségek, a munkanélküliség, az infláció, a fizetési mérlegek deficitje, és harmadrészt a szerkezeti átalakulás is megindult. A strukturális mozgások egyelőre még csak kis mértékben érintik a makrostruktúrát, elsősorban a termékszerkezet változásában mutatkoznak meg.

⁵ Economic survey of Europe in 1981. U. N. New York. 1982. (33–35. old.).

A válság a követett gazdaságpolitika felülvizsgálatát, új elképzelések kipróbálását tette szükségessé a fejlett tőkés országok egy részében. E törekvések elsősorban az állami beavatkozás mérséklését, a költségvetési kiadások csökkentését, a piaci mechanizmusok erőteljesebb érvényesítését kívánták előtérbe helyezni. „Egyértelműen kiderült ugyanis, hogy a hetvenes években az Egyesült Államok és más fejlett tőkés országok gazdaságában olyan folyamatok zajlottak le, amelyekben a monopoltőkés államnak a keynesi elméleten alapuló, korábban sikerrel forgatott fegyverei bizony kicsorbultak. A jelenkori tőkésgazdaságban áthidalhatatlan az elmentét egyrészt az anticiklikus intézkedések, másrészt a viszonylagos árstabilitásra, az infláció megfékezésére irányuló törekvések között. Inflációs viszonyok közepette a keynesista jellegű gazdaságpolitika számos objektív s részben leküzdhetetlen akadályba ütközik: a korábbinál jóval kevésbé hatékony, ... a nyugati közgazdaságtanban megerősödtek azok az irányzatok, amelyek Keynes elméletének és az erre épült gazdaságpolitikának pozitív vonásait is elvetve visszafordultak a „laissez faire”-ideológia gazdaságpolitikája felé, s a gazdaságpolitika irányítóit – nem is sikertelenül – az állami beavatkozás erőteljes csökkentésére kívánják rábírní.”⁶

Tíz év telt el 1973 óta. Ez hosszú idő ugyan, de amennyiben a válság a tőkés gazdaságban mélyebben ható változást idéz elő, akkor hosszabb időre van szükség a strukturális, gazdaságpolitikai és esetleg a termelési viszonyokat érintő módosítások kikristályosodásához.

Az elmúlt évtizedben továbbra is elsősorban a korábbi időszak összefüggései hatottak, akár a gazdaság egészét, akár az infrastruktúrát nézzük. A korábban kialakult állammonopolista felépítés, a gazdasági szerkezet és a gazdaságpolitikai eszköztár, ha növekvő zavarokkal is, de a hetvenes években is a válság mérséklésének irányába hatott.

A fejlett tőkés országokban az 1970-es években a szolgáltatás szektor jellegéből és kiemelkedő súlyából következően egyike volt azoknak a szerkezeti tényezőknek, amelyek a válság mérséklésének irányába hatottak. A gazdasági visszaesés azonban ezt az ágazatot sem kímélte, fejlődése a korábbi időszakhoz képest lelassult.

A nemzetgazdaságok stabilitása szempontjából az egyik legfontosabb hatást a szolgáltatás ágazatban dolgozók számának 1973 utáni töretlen növekedése jelentette. Ez az ágazat a többi ágazatból felszabadult, illetve az újonnan munkába lépő munkaerőnek jelentős részét befogadta, így mérsékelte a munkanélküliség növekedésének ütemét. A munkanélküliséget azonban nem tudta csökkenteni, mivel egyrészt döntően demográfiai tényezők miatt megnőtt az újonnan munkába álló fiatalok és nők száma, másrészt a válság következtében a korábbinál gyorsabban csökkent az iparban foglalkoztatottak száma. 1973 után a tőkés nemzetgazdaságokban a munkaerő-kínálat gyorsabb, a szolgáltatás ágazat új foglalkoztatottainak száma pedig ugyanolyan ütemben növekedett, mint az előző időszakban.

A termelés alakulása szintén mutatja a terciér szektor válságát enyhítő hatását. Az ágazatok közül ugyanis itt csökkent legkevésbé és itt volt változatlanul legmagasabb a növekedés üteme az 1973. utáni években.

A válság a beruházások csökkenése révén érintette legjobban a terciér szektort. A beruházások ütemének csökkenése vagy abszolút visszaesése, az építési és lakásberuházások csökkenése nehezítette az infrastruktúra fejlesztését. Ez azonban egyelőre nem csökkenti az infrastrukturális ellátás minőségét, mivel kiépítettsége a fejlett tőkés országokban igen magas színvonalú. Más oldalról, és ez mutatja az

⁶ Erdős Péter – Molnár Ferenc: *Infláció és válságok a hetvenes évek amerikai gazdaságában*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 305–306. old.

1970-es évek gazdasági visszaesésének viszonylag kisebb mélységét, valamint eltérését a periodikus túltermelési válságtól, hogy a bruttó beruházásoknak még 1980-ban is átlagosan a fele bővítés, tehát a válság ellenére is viszonylag jelentős maradt a beruházási tevékenység.

Mind az infrastruktúra, mind az egész nemzetgazdaság működése szempontjából fontos helyet foglal el a tőkés országokban az egyik fő szolgáltató, az állam. A kormányok tényleges gazdasági beavatkozása, amelynek fő mutatója és fedezete a költségvetés, 1973 után is tovább erősödött. Ez sokszor a gazdaságpolitika ettől eltérő törekvései ellenére következett be. Úgy űnik, hogy a tőkés gazdaságban – különösen válság idején – nincs reális alternatívája, a nagymértékű állami beavatkozásnak. „A keynesi receptekről azt mondhatjuk tehát, hogy korántsem tekinthetők egyetemes csodaszernek; alkalmazásuk sok hátulütővel jár, s csak akkor hat hat gyógyszerként, ha a beteg beveszi, vagy ha kell, belediktálják. De újból és újból adódnak olyan helyzetek, amikor bizony be muszáj vennie.”⁷

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a kibontakozó válság talaján a keynesi gazdaságpolitika hatékonysága jelentősen csökkent. Az ezt elvető elméleti és gazdaságpolitikai elképzelések azonban nem jelentenek megvalósítható alternatívát napjaink tőkés gazdaságában. A tőkés államok ugyanis valójában nem a keynesi és valamely más elméleti alapon álló gazdaságpolitika között választhatnak és választanak, hanem a keynesi rendszeren belül, országoként sokszor eltérő módon igyekeznek kiválasztani a számukra legjobb vagy a legkevésbé rossz mód-szereket.

Az 1970-es években tovább folytatódott a nem anyagi szolgáltatások térnyerése és a gazdaság egyik legnagyobb ágazatává válása. Ugyanígy tovább tart az állam jelentős szerepe ezek nyújtásában.

Végül, de nem utolsósorban felmerül az egyik legfontosabb kérdés, mi jellemzi majd a következő éveket. A választ erre természetesen nem tudjuk, de az elmúlt évtized tapasztalatai azt sugallják, hogy inkább várhatjuk a változás folyamatosságát, mint a folyamatosság változását.

РЕЗЮМЕ

Автор исследует вопрос о том, в какой мере в условиях возникшего после 1973 года кризиса изменились существовавшие ранее взаимосвязи в области капиталистического хозяйства, инфраструктуры и обслуживания. В первую очередь с точки зрения третьего сектора анализируют продолжающиеся существовать тенденции и возникновение новых элементов в плоскости занятости, производства, капиталовложений и государственного бюджета.

В течение истекшего десятилетия решающая роль принадлежала взаимодействиям предшествующего периода как в сфере макроструктуры, так и в области обслуживания. Благодаря своему характеру и крупному объему третий сектор действовал в направлении смягчения кризиса. Особенно большое значение принадлежало тому факту, что численность занятых здесь неизменно возрастало и после 1973 года, что сдерживало темпы роста безработицы. Среди главных секторов здесь имело место наименьшее сокращение выпуска.

Как с точки зрения инфраструктуры, так и функционирования экономики в целом в капиталистических странах важную роль играет одна из главных обслуживающих организаций — государство. Фактическое участие государства в экономической жизни, одним из главных индикаторов и инструментов которого является бюджет, продолжало возрастать и после 1973 года. По всей вероятности в современной капиталистической экономике нет реальной альтернативы крупному по своим масштабам государственному вмешательству.

⁷ Erdős – Molnár i. m. 306. old.

В семидесятые годы продолжалось расширение сферы нематериального обслуживания и его превращение в крупнейший сектор экономики.

SUMMARY

The study analyses the changes taken place in the relationships existing in capitalist economies under the fields of infrastructure and services in the conditions of the economic crisis after 1973. The survival of former tendencies and the appearance of new features are analysed, primarily from the point of view of the tertiary sector, with regard to employment, production, investments and state budget.

The relationships of the previous period continued to exert their influence also in the last decade, taking into account either economic macro-structure or services. Due to its characteristics and considerable weight the tertiary sector contributed to the lessening of the crisis. It was meaningful in this respect that the number of employees in services increased steadily also after 1973, which in turn lessened the rate of the increase of unemployment. From among the main economic branches the decline of output was the least considerable here.

The state as one of the main suppliers of services sector in capitalist countries plays an outstanding part both in the respect of the infrastructure and of economy as a whole. The increasing economic activity of governments, indicated and backed by the budget, continued to extend also after 1973. It seems that vast state intervention has no real alternative in the capitalist economies of our days.

Non material services have further gained ground in each respect in the 1970ies and have become the most important branch of the economy.